

HÁZIRGI TIL BILIMINDE PAREMIOLOGIYADAĞI POLISEMIYA HÁM PAREMIOLOGIYALIQ ANTONIMIYA

Kurbanbaev Dj.A.

*Pedagogika ilimleri kandidatu, docent
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti*

Tayanış sózler: polisemiya, paremiologiyalıq antonimiya, leksikalıq antonimiya, monosemantikalıq sózler, polisemantikalıq sózler.

Ключевые слова: полисемия, паремиологическая антонимия, лексическая антонимия, моносемантические слова, полисемантические слова.

Key words: polysemy, paremiological antonymy, lexical antonymy, monosemantic words, polysemantic words.

РЕЗЮМЕ:

Maqalada házirgi til biliminde leksikalıq hám paremiologiyalıq antonym sózlerdiń monosemantikalıq hám polisemantikalıq mánileri úyrenilgen.

РЕЗЮМЕ:

В статье исследуются моносемантические и полисемантические значения лексических и паремиологических антонимических слов в современном языкознании.

SUMMARY:

This article reveals the monosemantic and polysemantic meanings of lexical and paremiological antonymy in modern linguistics.

Lingvisitkada frazeologiya, paremiologiya máseleleri keńnen izertlengen. V.V.Vinogradov, V.A.Arhangelskiy, A.V.Kunin, N.M.Shanskiy, U.Yu.Avaliani, I.I.Chernisheva, F.M.Belozeroва, E.B.Berdimuratov, Sh.Abdinazimov, B.Yusupova sıyaqlı ilimpazlar máseleleriń túrli táreplerin izertlegen. Sonday-aq, frazeologizmler hám paremiologiyalar boyınsha G.Kıdırbaeva, N.Jalgasov, R.Jumamuratova, S.Saparov, A.Sadullaeva hám S.Arzımbetovalar inglis hám qaraqalpaq tillerinde salıstırmalı izertlew jumısların alıp barǵan.

Antonimiya sózlerge ǵana emes, paremiologiyalıqlarǵa da tán qubılıs. Biraq usı waqıtqa shekem ádebiyatlarda antonimler dep tek ǵana sózler úyrenilip, bayanlanıp kelinmekte. Qaraqalpaq tilinde de antonimler termini menen sózler arasındaǵı antonimiya talqılanıp kelingен.

Antonimlarning soʻzlar orasida da bar ekenligi antonim terminin kenirek tusiniwdi talap etedi. Negizinde antonim dep oz ara qarama-qarsi manisti anlatiwshi eki til birligi tusiniledi. Sol sebepli hadiyсениn ozin antonimiya dep jurgiziw maqul boladi.

Eger antonimler, leksikalıq antonimiya soʻz bolsa, paremiologiyalıq antonimiya soʻz benen soʻz bolsa, onda buni leksikalıq paremiologiyalıq antonimiya dep ataw orinli. Bul ush turdegi antonimiya birgelikte soʻzlik antonimiyani payda etedi, Bunda ol grammatikalıq antonimiya qarama-qarsi qoyıp atalgan boladi.

Polisemiya paremiologiyalıq birliklerde ken tarqalgan hadiyse ekenligi malim. Paremiologiyalıq birliklerdegi polisemiya menen esaplaw zarur. Sebebi antonimiya da til birliklerinin manis qatnası tiykarında payda boladi. Sol sebepli monosemantikalıq paremiologiyalıq birlikler arasındagi antonimiyada soʻz benen antonimiya bar.

Antonim soʻzlerden biri yamasa har eki antonim soʻz polisemantikalıq bolsa, har sapar anıq paremiologiyalıq manisti nazerde tutup pikir jurgiziw zarur.

Joqaridagi kozqaras antonim soʻzlerdi tort toparga bolıw kerekligin korsetedi:

A. Monosemantikalıq soʻzler arasındagi antonimiya paremiologiyalıq antonimiyani kopshtiligi (tortten ushi) usi tipke tiyisli. Bunday soʻzler artiqsha tusindiriwge mutaj emes, misal keltiriw jetkilikli: soʻz beriw II soʻz alıw II sıyaqlı.

B. Monosemantikalıq soʻz benen polisemantikalıq soʻzdiń bir manis arasındagi antonimiya. Bul tiptegi soʻzler paremiologiyalıq antonimlarning shama menen jeti bolegin quraydı. Qatnas payda etiwshi manis arab sanı menen korsetildi. Bunda duzgen soʻzlikke suyenildi). Koz (i) ge ıssı korinedi 2 koz (i) ge suwiq korinedi.

C. Polisemantikalıq soʻz dizbekleriniń bir manis arasındagi antonimiya. Bul tiptegi paremiologiyalıq antonimler az:

Dunyağa keliw 1-dunyadan otiw 2,

Esin (i) jogaltiw 1-esine (i) keldi 1 sıyaqlı

D. Polesemantikalıq soʻzlerdiń birden artıq manisleri arasındagi antonimiya. Bul tiptegi antonimiya juda az:

jaqsı korıw1-jaman korıw 3,

jaqsı kormew 2-jaman kormew 1,

jaqsı kormew 3 - jaman kormew 2,

"A" ham "D" toparlarındağı misallar soʻz, soʻz benen soʻz arasındagi antonimiya bolıp, bunday paremiologiyalıq birlikti putin bir manide kozde tutup, antonimiya haqqında soʻz etiw mumkin.

"B" ham "C" toparlarındağı misallar bolsa paremiologiyalıq manisti nazerde tutup pikir jurgiziwdi talap etedi. Negizinde barlıq toparlarda da paremiologiyalıq maniler arasında antonimiyaga iye bolamiz.

Solay etip, antonimlik qatnasın payda etiwı jagınan qatnas da korsetedi, altın garezsiz jasaytuğın real birlik dep polisemantikalıq soʻzlikte onı putinligi menen emes, al har saparı bir anıq frazeologiyalıq manisti tan alıw kerek (ushı tezis soʻz

hám leksikalıq mánis qatnasına da anıq tiyisli) paremiologiyalıq antonimiyanı monesemiya hám de polisemiya kózqarasınan tallaw múmkin.

Sinonimiya hám antonimiya parallel hádiyseler bolıp, biri ekinshisin biykar etpeydi, sheklemeydi. Sol sebepli hár bir antonim sózdiń óz sinonimi bolıwı múmkin.

Sonı da atap ótiw kerek, sinonimlik sózlerdiń birine antonimlik sóz basqalarına da antonim boladı. Bolmasa bul sózlerdi óz ara sinonim dep bolmaydı. Demek, antonimler sinonimlerdiń mánis ayırmashılıqların anıqlawda "ólshe" sıyaqlı xızmet etiwı múmkin.

Tilde sózge salıstırǵanda sóz júdá az, sol sebepli leksikalıq paremiologiyalıq sinonimiyanı belgilewde baǵdarlaw waqti sıpatında sózge saylanıw kerek.

Sózlikte paremiologiya mánisi kóbinese súwretlew joli menen ashıladı. Buǵan, birinshiden, frazeologiyalıq mánistiń názik qırların da qamtıp alıwǵa umtılıw, ekinshiden, kóp jaǵdaylarda paremiologiyalıq mániske sinonim sóz tabılmay qalıwına alıp keledi.

Sózlikke kirgizilgen sózlerdi baqlaw sonı kórsetedi, paremiologiyalıq sinonimiya uylarınıń derlik yarımı (149 uylardıń 74 i) sóz benen de sinonimiya payda etedi, demek, olarda leksikalıq paremiologiyalıq sinonimiya uyası haqqında sóz etiw múmkin.

Sinonimiya payda etpeytuǵın sózlerdiń derlik onnan tórtinde (671 sózdiń 266). Paremiologiyalıq mánis sinonim sóz keltiriw menen ashılǵan (bullar arasında bir mánisli sózler de, kóp mánisli sózler de bar, álbette:) mısallardı sózlikten ańsat ǵana tabıw múmkin.

Eger joqarıdaǵı eki jaǵdaydı qosıp esapqa alsaq, sózlikke kirgizilgen sózlerdiń derlik qırq bes procenti leksikalıq paremiologiyalıq sinonimiya birqansha keń túsinik bolıp, paremiologiyalıq sinonimiyaǵa da, bunday qatnas payda etpeytuǵın sózlerge de tiyisli. Leksikalıq paremiologiyalıq sinonimiya arnawlı úyreniwge ılayıq máselelerden biri.

1. Sinonimiya paremiologiyalıq birliklerde de kóp. Sol sebepli sózlerdegi bul qubılıstı leksikalıq sinonimiya dep, sózlerde bolsa frazeologiyalıq sinonimiya dep ataw, bir sinonimiya uyasında hám sóz, hám sóz qatnassa, leksikalıq-frazeologiyalıq sinonimiya haqqında sóz etiw orınlı.

2. Sinonimiya avtor dúzgen sózlikte kirgizilgen sózlerdiń shama menen tórtten birine tán bolıp, bular arasında eń kóbi eki sóz qatnasatuǵın uylar bolıp tabıladı. Úsh sóz qatnasatuǵın sinonimiya uyları da kóp: tórt, hátte bes sóz qatnasatuǵın sinonimiya uyları da bar.

3. Paremiologiyalıq sinonimiya tiykarınan feyil toparına tuwrı keletuǵın sóz birikpelerinde tiykarınan belgini bildiretuǵın sóz dizbekleri de bar.

4. Sinonimiya tiykarında mánis qatnası jatadı. Paremiologiyalıq sinonimiya uylarınıń derlik onnan tórtinde poliseamntikalıq sóz qatnasadı. Baqlawlar sonı

kórsetedi, polisemantikalıq sózdıń hár bir mánisi óz basına sinonimiya qatnasın payda etip turıwı múmkin. Bunday polisemantikalıq sózdıń bir mánisi sinonimlik qatnasıqta qatnasadı al, basqaları bolsa qatnaspaydı. Bul kóp ushırasatuǵın jaǵday. Geyde bolsa eki polisemantikalıq sóz óz ara bir neshe mániste sinonimlik payda etedi. Polisemantikalıq sózdıń bir mánisi bir sinonimiya uyasında, jáne bir mánisi basqa sinonimiya uyasında qatnasıwı kóplep ushırasadı.

Joqarıdaǵı jaǵdaylar sinonimiyanı belgilewde polisemantikalıq sózdi bir pútin halda alıp húkim shıǵarıw durıs emesligin, hár saparı anıq paremiologiyalıq mánistiń ózinen kelip shıǵıp pikir júrgiziw gerek ekenligin kórsetedi. Sinonimiyanı belgilewde sózlerdiń birlenshi mánisleri arasındaǵı qatnastı da, ekilemshı mánisleri arasındaǵı qatnastı da esapqa alıw zárúr.

5. Paremiologiyalıq sinonimlerde túrli noqatlardan úyreniw olardıń tábiyatın, uqsas hám ayırmashılıq táreplerin durıs anıqlawǵa alıp keledi.

6. Dáslep óz ara sinonimlik sózlerdi bir sózdıń variantlarınan ajırata biliw gerek. Bunıń ushın sinonimlik sózlerden leksikalıq quramın úyreniw gerek.

Sinonim sózler quramında qanday da bir komponent usı sóz bolıwı múmkin (sinonimiya uylarının derlik 80 procentinde usınday jaǵday bar). Biraq bunda ózgeshe sóz komponent yamasa komponentler óz ara sinonim bolmawı shárt. Bolmasa bir sózdıń eki variantına iye bolamız.

7. Sinonimiya haqqında sóz baslaw ushın eki yamasa onnan artıq sóz birdey mánisti ańlatıwı talap etiledi. Sinonimlerde anıqlawda birden-bir hám uliwmalıq belgi usı. Qalǵan belgiler onsha ahmiyetke iye emes, olar barlıq sinonimiya uylarında bar bola bermeydi.

8. Jergilikli belgiler arasında en keń kólemlisi sinonimlik sózlerdiń tiykarında hár qıylı obrazdıń jatıwı bolıp esaplanadı. Sinonimiya uylarınıń bir neshesinde tiykarında bir obrazǵa jatıwshı sózler ushırasqan. Bular bir tárepten, variantlarǵa uqsasa, ekinshi tárepten, sinonimlerge uqsaydı. Haqıyqatında da, olardı variant dep emes, al sinonimlar dep júritiw durıs boladı. Eger tiykarında hár qıylı obrazǵa jatıwın barlıq sinonimler ushın uliwma belgi dárejesine kótersek, joqarıdaǵı birneshe sinonim sózler uyasına kóz jumǵan bolamız.

9. Sinonimlerdeń mánis qırında parıqlanıwı - arnawlı atap ótiletuǵın belgilerden biri. Biraq bul da onsha ahmiyetke iye bolmaǵan belgilerden. Baqlawlar birneshe sinonimlerdeń óz ara mánisi jaǵınan parıqlanıp turmaslıǵın, mánisi derlik teń ekenligin kórsetti. Durıs, bunday sinonimler óz ara belgili bir parıqqa iye boladı, biraq bul parıqlar sinonimlerdeń mánisinde emes, basqa táreplerinde kórinedi.

Qullası, sinonimler teń mánisli bolıwı múmkin, biraq teń mánisli bolmaydı. Teń mánisli sinonimlerde olar bildiretuǵın mánis, anıǵıraq aytqanda, mánis ózeginiń mánis qırı teń keledi. Bul júdá az ushırasatuǵın jaǵday. Adette, sinonimlerdeń mánis ultanı teń keledi, mánis qırı bolsa parıqlanadı.

